

Десь там, на Поліссі...

Ця історія про людей. Не про всіх, а, головним чином, лише про тих молодих і не дуже чоловіків і жінок, хлопців і дівчат, які народилися в перші двадцять років XX століття. Під тиском непереборних зовнішніх обставин вони, у більшості сільські жителі, були змушені взятися за зброю. Отже, ця розповідь про людей, які загинули. Почути й зрозуміти їхню історію — означає зрозуміти історію нашої країни, народу, тисяч українських родин. Ця історія про життя, змістом якою стала смерть. Ця історія про смерть, яка стала змістом життя. Це сторінка нашої історії про життя, яке стало гіршим за смерть.

За рік фашистської окупації місцеве населення на Сарненщині вже добре розуміло своє становище і, як могло, намагалося запобігти нещастю. Покридане й безборонне, воно почало шукати поради й захисту в підпільників, у людей, які, як вони бачили, правильно оцінювали ситуацію. Але й підлілля і його провід не мали на той час чіткої настанови. Питання самооборони все частіше обговорював провід ОУН(б), але до якогось конкретного рішення в цій справі не доходило. Тому збройний спротив окупантам розпочався на Волині і Поліссі.

Було помітно прихильне ставлення населення до підпільників. Люди намагалися допомогти чим могли, розуміючи, що воюють за їхні інтереси. Політичні окупанти сприяли цьому розумінню. Гітлерівці, які почувалися переможцями на фронтах, посилювали терор на окупованій території, кривдячи її населення. Під виглядом перевірки виконання адміністративних наказів фашисти виїжджали в села, грабуючи, тягнувши все, що попадало їм на очі: одяг, харчі, самогон. Невиконання розпоряджень розцінювали як саботаж і запроваджували жорстокі форми покарання.

Північ Сарненщини добре підходила для підпільної діяльності: повстанці охороняли масиви лісів, болота, бездоріжжя, малозаселені простори. Там легко було законспірувати збройні відділи, які чисельно зростали. Жорстока озвірілість окупантів у ставленні до українського населення викликала впевненість, що тільки зброєю можна боротися від нападників.

Початок підлілля не обіцяв легкого життя. Опинившись у ньому, з власної волі чи ні, доводилося пристосовуватися до умов, що існували. Часом здавалося, що це понад людські сили. Але обов'язок же юнацької присяги: «Здобудеш, або загинеш» — не давав зійти з обраного шляху. Та й не було коли задумуватися над усіма невгодами як небезпеками. Кожен день зустрічав новими проблемами, які треба було вирішувати, а від цих рішень часто залежало життя багатьох людей. У найкритичніших моментах це було вирішальним. Тоді все інше відходило на задній план. Коротко варто зупинитися над тим, як задовольнялись побутові потреби підпільників. Підпільний організаційний актив терену в щоденному особистому житті зводив свої персональні вимоги до найбільш необхідного. Крім того, кожний мусив пристосовуватися до оточення, в якому доводилося діяти: носити місцевий одяг, шапку, взуття, засвоювати діалект. Конспіративні умови накладали також обов'язок якнайменше показуватися людям, щоб не наражати на небезпеку не тільки себе, а й інших, особливо тих, хто давав притулок.

З початку 1942 р. підлілля ОУН на Костопільщині та Сарненщині не було чисельне, нараховувало 40460 осіб.

Провід ОУН тих просторів очолював цей самооборонний рух. Вже влітку 1942 р. по селах почали створювати самооборонні відділи, озброєні боївки, які

були підпорядковані тереновому проводові ОУН. Велась докладна розвідувальна робота, що слідувала за виїздом гітлерівців у села. Щоб не доходило до збройних сутичок, попереджали про це селян, які на той час ховали по лісах худобу й майно та налякану вивозом до Німеччини молодь. Озброєні боївки почали відбивати вже стягнені фашистами контингенти.

По Волині й Поліссі попливла чутка про партизанів, яка жахала гітлерівську адміністрацію. Наїзди на села трохи зменшилися. Та змобілізувавши сили, фашистські заїди задумали специфікувати Костопільську та Сарненську округи, в яких найактивніше діяла самооборона. Для цього випроводили сотню мадярів. Перший їх наїзд відбувся в с. Доротичі, неподалік м. Сарни. Вони нищили по хатах, побили декого з селян, грабували, забирали харчі й одягу. За декілька днів знов виїхали в напрямку с. Немовичі, але цього разу в дорозі їх обстріляла з кулемета боївка самооборони і вони, налякани, вернулись у м. Сарни. Після цього мадяри відмовили в послуху гітлерівцям і від'їхали.

З огляду на великий наплив людей і підлілля господарка ОУН не могла всіх прогледувати, тож, не бажаючи обтяжувати населення, повстанці регулярно відвідували у фашистів награване майно та віддавали на потреби підлілля. Всі виступи націоналістичних боївок, що весь час зростали, проти гітлерівців тереновий організаційний провід старався не розголосувати, щоб не збільшувати терору проти населення. Окупанти довго не знали, з якими партизанами їм доводилося воювати. Та вже під кінець 1942 р. фашистсько-українські сутички почали носити характер організованої збройної боротьби, яку все частіше виграла українська сторона. Тоді вже фашисти втратили контроль у терені й тримались міст і підміських околиць. Це особливо стосується районів Сарненщини й Костопільщини, де гітлерівську сваволю тимчасово вдавалося приборкати.

Збільшення численності відділів самооборони відбувалося в основному за рахунок людей із півдня Волині, де відкриті безлісні простори не сприяли перебуванню підпільників і де їх було більше. Справою утримання їх займалися місцеві організаційні клітини, що спрямовували людей до тої чи іншої хати, переважною заможнішою, до родин, що симпатизували повстанцям, давали нічліг і годували. З одягом, білизною і взуттям було дещо складніше. Спочатку доносили своє, домашнє, часом добирали в знайомих. Пристосовуючись зовнішнім виглядом до оточення, вдягались у саморобні теплі сукмани, які носили місцеве населення і які легко можна було дістати в селян-поліщуків. Крім черевиків чи чобіт, часто взували онучі й постолі, що були специфікою місцевих умов. Взуття це було добре в суху погоду й вигідне для дальніх переходів. Але в негоду пропускало воду й ноги завжди були мокри.

На одному з хуторів під

Сарнами, на високому березі річки Случ, у лісному закутку стояло тільки дві хати двох братів. Один із них мав псевдо Клим. Він радо дав згоду на будову зимовика в його клуні. Тож повстанці почали ночами ввозити все необхідне для будівництва. Найскладніше було дотримати повну конспірацію, бо нікого не можна було вгаминчувати в цю справу. Господар від роду був сліпим на одне око, тому воювати його не забрали. А родину мав чималеньку: дружина Ганна та старша донька Текля, сина Олексія забрали до польської армії (з війни з фашистами в 1939 р. він не повернувся), а ще купу малих діточок. Мало-земельне господарство з однією коровою і підсинокмось обходили окупанти, з Божою поміччю. Стіни холодної хати всередині були обвішані потемнілими іконами, біля яких побожна Ганна щодня з пошаною молилася. Як прийшли гітлерівці в 1941 р., то забрали на поставку м'яса корову, яку вона з теляти вигодувала, і її втрату ревню з дочкою відплакали. У цих добрих людей розминувся організаційний зв'язок, і в хлівці, серед кусливих паразитів, не раз доводилося підночувувати упівцям. Любила підпільників стара Ганна, як своїх дітей. Журилася і перепитувала, як хтось із них довго не заходить, питала, чи мають щось поправити. Не раз вони знаходили у своїй торбі огірка, цибулину чи грудочку солоного цвілого сиру, які вкладала стара Ганна, відраваючи з свого мізерного харчування. Щоб якомога допомогти цій поліській родині, повстанці привели їй молочну корову, яку вона, плачучи, прийняла в тимчасове користування. Мати й дочка були зв'язковими, щодня кудись носили за пазухою в вузлику грински. В таких випадках, за потреби передати якусь пошту чи підночувати, повстанці «бусликом», що лежав захований над дверима, відчиняли хату. Не запалюючи свічка, вечеряли з своєї торби, чим Бог послав, заливали водою з дерев'яної діжки, зачиняли хату, клали в умовлене місце гринс і йшли на сіноваль до спляти ночі. Заходили вони до цієї хати досить часто, бо було це обійстя неромітне, без сусідів і нерозконспіроване. Старенька Ганна і її дочка Текля були неписьменні, і ніхто навіть не підозрював, що вони задіяні в підпільній праці. Кому доводилося ночувати на сіновалі, не раз чув, як старенька баба Ганна на зорі, виїшовши з хати, проказувала: «От одра і сна...», повільно кудись шкандибачи. Бувало, що не верталося додому того самого дня. Як відходила даліше, почувала в знайомих. Приходила на другий день втомлена, мовчазна, але завжди лагідна й привітна. Одного разу зв'язковий зголосив, що щось сталося з бабою Ганною, бо вона вже два дні не поверталася. Перевірка встановила, що без перешкод перекладала свої грински, її погодували й попросили віднести ще трохи пошти до сусіднього, їй відомого пункту. Була це околиця м. Сарни, куди фашисти майже щодня найджали. На

цьому відтинкові її слід загубився.

Дуже скоро налагодили побут підпільників. Цим зайнялося жіноцтво. Розв'язали проблему із зміною білизни, одягу, взуття, харчів. На кожному зв'язковому пункті підпільники могли постійно, шляхом обміну, дістати все необхідне, існували зимовики-склади, де зберігалися запаси продуктів. Господарче майно: вози, сани, зброю, коней чи худобу утримували в селян і за потреби можна було ними користуватися. У будівництві зимовиків уже здобули певний досвід. Знайшлися люди, часто неписьменні, які розв'язували складні технічні проблеми, проявляючи кмітливість і практичність у важких умовах суворой конспірації. Хто бував в українському селі, той знає, що від сусіда тяжко щось заховати. Там знали, що і коли вариться в кожній хаті. А для зимовика треба було підвезти будівельний матеріал, вивезти і сховати викопану землю, поробити замасковані димоходи, повітрянні труби тощо. Тож господар, який погоджувався, щоб у нього робили крівику, зазвичай розпочинав будівництво якогось господарчого об'єкта.

Згодом повстанці викопали там перший зимовик, замаскувавши його під оборогом («бреком», так називали цю споруду в Доротичах і Немовичах). Цей конспіративний пункт ще довго діяв, бо був оточений болотом. Високий, підмощений обіріг сіна з дашком на 4 палях часто служив повстанцям нічлігом, де кожен мав свою нору. Майстри вирішили опустоскати зимовик у землю зрубом, як колодязь. Пісок вивозили і зсипали в недалеке озеро. Праця була тяжка, виснажлива, майже без відпочинку. Треба було в призначений час закінчити будівництво.

Вхід у крівику робили таємним та обшивали деревом. Донизу вела драбина. За собою закривали його прямокутним ящиком, в якому ріс якийсь куц. Для маскування над крівику також насаджували куші.

Майже місяць будували повстанці цей зимовик. За формою крівику була невеличкою для 2 воєнків. Всередині мала 3 м ширини та 3 м довжини і 2 м висоти. Стіни виклали обтесаними колодами «в замок», щілини затикали мохом. Праворуч під стіною стояла двоярусна прича з дощок, де повстанці спали, накрита звичайними рідями. Під причою складали картоплю, буряки, цибулю і часник. Під голову нічого не клали. Не було ні подушок, ні сінників, щоб не множилися «приятелі партизана». Біля причі стояв столик, на ньому друкарська машинка - «канце-

лярський кутик». Над столиком стояв образ Божої Матері, прикрашений вишитим рушником, під ним — Тризуб і портрет Євгена Коновальця. Проблему освітлення розв'язали карбідові лампи. Місто Сарни було великим залізничним центром і карбиду не бракувало.

Посередині приміщення висіла гасова лампа. Навпроти в кутку, біля входу, обладнали кухню, де готували їсти. Щоб відводити дим, над пічкою встановлювали широку трубу, в неї вмонтовували вузькі трубки, якими дим виходив на поверхню і розсіювався. Труби звужені на кінцях, щоб на випадок нападу ворога неможливо було вкинути туди гранату. Вдень отвори маскували мохом.

З другого боку біля входу був умивальник, де кожен повстанець мусив обов'язково митися холодною водою до поєсу. Кожен мав свій цвяк, на якому вшав кожух чи шинелю, шапку та зброю. Обов'язково було 2 відра, одне — на воду для пиття, друге — на помий. Завжди в крівику робили підземний тунель до криниці, звідки брали воду. У ньому також зберігали бочки з м'язом.

Завжди під час першого снігопаду упівці заходили в крівику й залишалися «запечатані» там до весни. Про події в світі дізнавалися з радіоприймача, але не знали, що робити в навоклишніх селах. Така тривала самоізоляція тиснула на психіку, адже ззовні не долило жодного звуку. Ніхто не вилежувався, у суворому значенні час відбувалися заняття за програмою вишколу керівних кадрів. Відпочивати, слухати радіо, читати книжки дозволялося лише ввечері, у неділю та святкові дні. Добу під землею «змішували» для конспірації на 12 годин: коли надворі стояла ніч, в крівиці вважався день і навпаки. Життя повстанців у таких крівиках було вкрай важким. Не кожен міг просидіти під землею у замкнутому просторі декілька місяців. Давався звнак брак свіжого повітря та нормальної їжі.

Своє перебування у таких «запечатаних» крівиках повстанці намагалися використовувати з користю для справи: друкували листівки, вивчали історію, географію, прийом конспірації, політекономію, «совєтознавство» (ворожа ідеологія, політичне життя), писали відозви. Під час свого перебування в таких зимовиках упівці дотримували чіткого розпорядку: підйом, руханка, миття, наведення порядку, молитва, сніданок, заняття, обід, пополуножні заняття, вечера, після якої читали зброю, молитва, сон.

Уночі черговий варив їсти на кухні або на примісті, вдень приборав у бункері, мив посуд тощо. Він підтримував постійний зв'язок із вартовими, які мінялися протягом доби через 2 години. У суботу всі обов'язково купалися. Для навчальних занять у крівиках необхідні були кішкільні приладдя, якими поста-чали вчителі шкіл, інші інтелігенти, за що їх суворо карали. У разі тривоги вартовий ступав по ходу. Ці сигнали різнилися відповідно до ступеня небезпеки. Покидали крівику, коли хтось із цивільних дізнавався про її існування.

Вікторія ДАШКО,
директорка Сарненського
історико-етнографічного
музею.